



VAAAL



Samuel D. Hunter

Vaal

(The Whale)

Lavastaja, kunstnik ja muusikaline kujundaja
Andres Noormets *(Ugala)*

Kostüümikunstnik **Maarja Viiding**
Tõlkija **Peeter Rästas**
Valguskujundaja **Roomet Villau**

KARL **Peeter Rästas**
ELLI **Tuuli Maarja Möller**
MARY **Silja Miks**
LISS **Anneli Rahkema**
VANEM TOMAS **Johannes Richard Sepping**

Etenduse juht **Aune Kuul**

Esietendus 6. detsembril 2024 Rakvere Teatri väikses majas

Ameerika noorema põlve viljakas näitekirjanik Samuel D. Hunter sündis 1981. a Idaho osariigis Moscow' nimelises väikelinnas, kust suundus ülikooliõpinguteks New Yorki, pälvides muuhulgas dramaturgidiplomi mainekast Juilliardi akadeemiast. Koos paljude teiste 21. sajandil alustanud andekate kolleegidega kuulus temagi New Yorgi mittetulundusteatri Ars Nova juures moodustatud noorte autorite programmi (nagu näiteks ka Rakvere Teatris praegu etenduva „Tsikaadide aja“ autor Branden Jacobs-Jenkins). Teda on tunnustatud prestiižika MacArthuri stipendiumiga.

Hunteri loomingu peamiseks tunnuseks on järjekindel siirus ja humanism iroonia ja küünilisuse ajastul ning ekstsentrilisuse kiuste üldnimlikud, tihti majanduslikus ja psühholoogilises tupikus tegelased, kelle veendumused või iseloomujooned ei lase neil sobituda igapäevaeluga. Enamasti leiavad tema näidendid aset tema kunagises koduosariigis, mistõttu on teda hakatud hüüdma „Idaho laulikuks“ – tema rikkalikku paigatunnetust on võrreldud John Steinbecki (California), William Faulkneri (Mississippi) või Raymond Carveri (USA looderannik) omaga. Ent nii nagu nendel suurtel ameerika klassikutel, ei ole ka Hunteril piirkondlikkus ilutsev ega nostalgiline. Tegevuse asetab ta sageli nn „mittekohtadesse“ – säästumarketisse, räämas korteritesse, hooldekodudesse, mahakantud kaevanduslinnakesse jne –, kus väike arv õnnetuid hingi otsib maailmaga sisukamat sidet, kas või sellest põgenemise kaudu. Vastumürgiks vaikselle meeleheitele pakub ta radikaalset kaastunnet ja vahel huumoritki, ümbritsevate olude banaalsus kohtub kirjanduslike seoste ning filosoofiliste usu ja kahtluse teemadega.

„Vaal“ (*The Whale*; 2012) on Hunteri ligi 20 näidendist enim lavastatud ja ta on seda nimetanud oma teostest kõige isiklikumaks. Enne loomingulist edu teenis ta peategelasena sarnaselt elatist kirjaliku väljenduse õppejõuna, ning tajudes, et aine ei lähe õpilastele korda, palus ta neil vahelduseks kirjutada ametliku essee asemel midagi ausat. Lause ühe õpilase kirjatükist: „Arvatavasti pean ma leppima sellega, et minu elu ei tule kuigi põnev,“ jäi teda kummitama, andis algtõuke ja jõudis välja näidendi lõppteksti. Autobiograafilisi motiive leidub veel: teismelisena oli Hunter sunnitud kodulinnas vahetama kooli, kui religioosse taustaga keskkoolis saadi teada tema seksuaalsest sättumusest, ning seeläbi tekkinud masendust üritas ta aastaid ravida liigsöömisega. Intervjuudes on ta „Vaala“ peategelasest rääkinud kui inimesest, kelleks ta oleks võinud veidi erinevatel asjaoludel kergesti kujuneda. Iseseisva mõtte, teistega suhestumise ja lõppkokkuvõttes empaatia õpetamise püüdest aga arenes näidendi keskne eetos, eluliste kahetsuste ja pettumustega põrkuv lootuse allikas.

„Vaala“ kuulsust on jõudsalt kasvatanud 2022. a filmiversioon, mis võitis 2 Oscarit (kaasa arvatud parima meespeaosa auhind Brendan Fraserile).



AUTORIST



MORMOONLUSEST

Viimse Aja Pühade Jeesuse Kristuse Kirik, rahvasuus tuntud kui mormoonlus, tekkis Ameerika Ühendriikides 19. sajandi esimesel poolel – ühel suurtest religioosse ärkamise perioodidest USA ajaloos, mil leidsid aset massilised usulised pöördumised.

Kiriku rajaja Joseph Smithi perekond elas New Yorgi osariigis Palmyra linnakeses, kus usuliikumiste rohkus oli viinud pere eri leeridesse. Nõutu selle suhtes, missugune kirik valida, olevat 14-aastane Smith legendi järgi palvetanud ning talle olevat ilmunud Jumal ja Jeesus kahekesi, kes soovitanud tal oodata ja mitte valida ainsatki. 1823. a, kui Smith oli saanud kaheksateistkümneseks, külastanud teda teinegi ilmutus: ingel, kes ütles enda nimeks Moroni, jutustas talle kuldsetest tahvlistest, kus seisvat muistne pühakiri, lisapühakiri Piiblile. Smith leidnud need tahvlid, mis olnud maetud lähikonna künkanõlva, ning tõlkinud neisse uuristatud tekstid inglise juhendusel eriliste maagiliste kivide abil vähem kui 90 päevaga. Kui tõlge valmis, võetud tahvlid üles taevasse ära.

1830. a trükiti Mormoni Raamat. See pajatas israeliitidest, kes olevat lahkunud Jeruusalemmast töötatud maale läänepoolkeral, kus nad loonud oma tsivilisatsiooni ja kus Jeesus olevat käinud neid pärast ülestõusmist õpetamas. Kuldtahtlitel tunnistuse pannud kirja nende prohvet Mormon, hiljem aga olevat selle rahva vaenlased, eeldatavalt indiaanlaste esivanemad, nad minema pühkinud.

Uus kirik oli veendumustelt millennialistlik, st usuti Jeesuse teise tulemise peatset teostumist, ning see kuulus 19. sajandil võrdlemisi levinud nn taastamisliikumiste ritta, mille eesmärk oli ennistada „algne olukord“, kristlus sellisena, nagu seda arvati olevat eksisteerinud Jeesuse ajal. Samuti unistas Smith jumalariigi asutamisest maa peale, Põhja-Ameerika lääneossa, mis langes kokku toonases USA-s valitsenud Metsiku Lääne vallutamise doktriiniga (Manifest Destiny ehk „määratud saatus“, laienemise õigustamine euroopaliku tsivilisatsiooni väidetava erandlikkuse läbi).

Mormoonluse kohta ongi märgitud, et kuivõrd Mormoni Raamat esitas (tänapäeva ajalooteaduse vaatenurgast täiesti fiktiivse) versiooni Ameerika ajaloost, andes Ameerikale piibelliku, äravalitud kontinendi mõõtme, siis oli see korruga inspireeritud ameeriklaste eneseteadvuse kasvust 19. sajandil ning aitas samas tegurina säärasele kasvule kaasa. Paigutab ju

mormoonlus geograafiliselt Ameerika pinnale nii algse Eedeni aia kui ka tulevase Uue Jeruusalemma, kus tagasipöördunud Jeesus lõpuaegade järel oma troonile asub. Ühtlasi omistab see jumalikkuse USA iseseisvusdeklaratsioonile ja põhiseadusele. Seda on nimetatud spetsiifiliselt ameerikalikuks usundiks, rahvusliku karakteri väljenduseks, millega sobib hästi karismaatilise Smithi *self-made man*'i kuvand, töökuse, jõukuse ja kogukonna väärtustamine ilma riigi sekkumata.

Ometi ei ole mormoonluse näol tegu ka klassikalise ameerika individualismiga. Jumalale kuuletumise kõrval hindab kiriku doktriin üle kõige kuulekust vaimulikele juhtidele. Ehkki ilmutused kuuluvad olemuslikult iga religiooni traditsiooni, on mormooni kiriku juhid, Joseph Smithist alustades, olnud elava prohveti staatuses, kelle kaudu ilmutus jätkuvalt maailma tuleb ja kelle iga uus ilmutus võib kummutada eelmised. Just see ilmutus määrab ära, kuidas kiriku liikmed elama peavad. Kui teoorias jätab see ukse lahti uuenduse võimalusele, siis praktikas, leiavad paljud ameeriklased, muudab see kogu usundi sõltuvaks üksikisiku suvast. Ühendatuna mormoonide kuulsa kollektivistliku tootlikkuse, jäiga antiintellektualismi ning teisitimõtlemise vaigistamisega ongi see pahatihti autoritaarsusse kaldunud.

Lisaks on sageli nõrdimust äratanud mitmed mormoonide ebaharilikumad kombid: ristimine „surnute kasuks“ (ammu-surnud inimeste omaalgatuslik tagantjärele enda usku ristimine), nn igavene või taevane abielu, mis sätestab maapealsete peresuhete fikseeritud edasikestmise teispoolsuses, ja avalikkuses loomulikult enim elevust ning tähelepanu äratav mitmenaisepidamise ehk polügaamia traditsioon. Ka viimase taga seisis juba mainitud „algse olukorra“ taastamise soov, tuginemine Vana Testamendi patriarhide eeskujule, ja kuigi kirik sellest 1890. a USA föderaalvõimude survele loobus (järjekordse ilmutuse ajal), on tava mõningates separatistlikes kogudustes (nn vanamormoonid) tänini visa kaduma. Üldjuhul vaatab riik nende rühmade tegevusele läbi sõrmede, välja arvatud siis, kui abielluma sunnitakse alaealisi tüdrukuid.

Tänapäeval on mormoonluse vaimseks keskmeks Utah' osariik (osariigiks saamise üks tingimusi oligi polügaamiast loobumine) koos pealinna Salt Lake Cityga, mille asutasid tagakiusamise eest läände lahkunud ja Suure Soolajärve äärde jõudnud mormoonid 1847. a. Hinnanguliselt rändas paari järgneva aastakümne vältel

Utah' aladele 80 000 mormooni asunikku, kas vankritega või jalgsi, ning see ellujäämiskatsumus omandas olulise koha nii mormoonide minapildis kui ka lääne hõivamise rahvuslikus müüdis.

Praegusajal kuulub mormooni kirikusse 68% Utah' elanikkonnast, järjestuses järgmine (26,5%) aga ongi Samuel D. Hunteri endine kodu Idaho. Mormooni kirik on üles ehitatud koguduste vabatahtlikule tööle, palgal peetakse vaid kiriku kõrgemat juhtkonda. „Vaalas“ kujutatud misjonitöö on organisatsiooniliselt erakordselt tähtis – eriti noortele toimib misjon omamoodi siirderiitusena, usu proovilepanekuna sellest teistele rääkimise kaudu. Noormehed käivad misjonil kaks aastat, noored naised poolteist, elades paljudel juhtudel võhivõõras kultuuris ja õppides eeltingimusena ära vastava maa keele. Kiriku ametitesse saavad valituks need meessoost isikud, kes on misjonil käinud. Tiitlit „vanem“ pruugitakse (alates kaheksateistkümnendast eluaastast) nii misjonil viibivate kui ka preesterkonda pühitsetud meeste kohta.

Aktiivse misjonitöö tulemusena leidub mormooni kogudusi maailmas kokku üle 31 000 ja liikmeid üle 17 miljoni. Eestisse jõudsid mormooni misjonärid esmakordselt 1989. a, siin elanud soomlasest mormooni Valtteri Röttsä vahendusel. Kirik registreeriti aasta hiljem, mormooni kiriku esimese haruna Nõukogude Liidu pinnal. Koos laulva revolutsiooni vabanemispuhanguga kasvas hüppeliselt eestlaste usuhuvi, mistõttu oli 1990. a lõpuks liikmeid Tallinnas ligi poolsada. Mormoni Raamat ilmus eesti keeles 2000. a. Praegu jaguneb Viimse Aja Pühade Kirik Eestis neljaks koguduseks, mis asuvad Tallinnas, Tartus, Pärnus ja Narvas. Kiriku koduleht teatab liikmete arvuks 1125 ja Äriregistri andmetel ei ole see viimasel ajal märkimisväärselt muutunud.



MOBY DICK

Herman Melville'i suurromaan „Moby Dick ehk Valge Vaal“ (*Moby-Dick; or, the Whale*) ilmus 1851. a erilise menuta ning jäi unustusse ligikaudu kolmveerand sajandiks, kuni avastati taas kahe maailmasõja vahelisel perioodil (paljude toonaste juhtivate autorite, nagu William Faulkner ja D. H. Lawrence, eestvedamisel). Edasi omandas see kiirelt ameerika kirjanduse ühe tähtse ja maailmakirjanduse ehk mõjusaima mereromaani maine, nii mõnedki on seda kutsunud ameerika tõeliseks rahvuseeposeks. Romaani avalause „Nimetage mind Ismaeliks“ paigutub maailmakirjanduse kuulsaimate hulka.

Vormiliselt romantismina määratletavas teoses jutustab meremees Ismael loo kaasatehtud püügiretkest vaalalaeva Pequod pardal ja selle kapteni Ahabi maniakaalsest kättemaksuhimust Moby Dickiks hüütud hiiglasliku valge kašeloti e võidisvaala vastu, kes eelmisel merereisil hammustas küljest kapteni jala. Vaalajahi ja 19. sajandi mereelu üksikasjalikud tõetruud kirjeldused põimuvad laevameeskonna värvikate karakteritega, ühiskondlike vastuolude, klassi- ja rassiküsimustega ning mõtisklustega heast ja kurjast kuni Jumala olemasoluni välja.

„Moby Dicki“ ajatuse põhjuseks on peetud ühelt poolt jõulist meisterlikku stiili, milles segunevad traditsiooniline proosa, loodusteaduslik traktaat, huumor, epigraafid, laulud ja luule, pöördumised lugeja poole, näidendlikud remargid ja Shakespeare'i meenutavad monoloogid, moodustades eripärase, kõige paremas mõttes üle ääre ajava terviku. Teiselt poolt aga on teose müütilises mõõtkavas tegelased ja sündmustik osavalt avatud mitme-

sugustele tõlgendustele ning iga uus põlvkond ongi sealt välja lugenud midagi uut: piiblliallegooria leviaatanist, kaitsekõne religioonile, kaitsekõne ateismile, nägemuse vallutusmissioonil hukatusse seilamisest, kinnisideelise tegudeinimese (Ahab) ja suhtelisust tajuva mõtiskleja (Ismael) vastanduse, metafüüsilis-eksistentsiaalse heitluse olemise ja eimiskiga, mõistujutu keskkonna hävitamisest jne.

Seejuures on võimsaimaks sümboliks loomulikult vaal Moby Dick ise, kättesaamatu saladuse kehastus, lahendamatu krüptogramm, kelle vaevale pinnale projitseerida nii ülevaid tähendusi kui ka hirmutavaid kujutelmi, lõpuni hoomamatu täpselt samamoodi nagu Melville'i kõikehõlmava ambitsiooniga romaani või siis kogu reaalsuse tuum.

„Mulle näib, et me elust ja surmast hoopis valesti oleme aru saanud. Mulle tundub, et see, mida siin maa peal nimetatakse mu varjuks, on mu tõeline mina. ... Mulle näib, et mu keha on mu parima mina sete. Minupärast võtku mu keha kes tahes, võtku aga pealegi, sest see pole mina.“

„„Kulla mees, kõik nähtavad asjad on nagu pappmaskid. Kuid mõne eluavalduse või kaheldamatu teo puhul tulevad mittemidagiütleva maski tagant tingimata päevavalgele millegi tundmatu, ent siiski aruka iseloomulikud jooned. Tahad lüüa, raksa läbi maski! Kuidas pääseb vang välja, kui ta müüri läbi ei murra? Minu jaoks on Valge Vaal müür, mis seisab mul ees. Mõnikord mõtlen, et selle taga pole midagi. Kuid sellest aitab. Ta ei anna mulle rahu, ta on mulle koormaks ...“

„„Oo üksildane surm ja üksildane elu! Nüüd ma tunnen, et minu ülim suurus peitub minu ülimes mures. Hei, minu möödunud elu hulljulged lained, veerege nüüd siia kõige kaugematelt meredelt ja kerkige neile murdlainetele, mis matavad minu! Ma triivin sinu poole, kõikehävitatav võitmatu vaal. Viimse hetkeni astun sinu vastu ... Vajugu kõik kirstud ja surnuvankrid ühte ja samasse sügavusse. Ja kui neist ükski ei saa minu omaks, siis kiskuge mind tükkideks, kuid ma ei jäta sinu jälitamist, ehkki olen seotud sinu külge, sa neetud vaal. Niisiis heidan oma harpuuni!“

- Herman Melville. Moby Dick ehk Valge Vaal. Tlk Juhan Lohk ja Ülo Poots.
Eesti Raamat, 1974
Eesti Päevaleht, 2007



LAUL ISEENDAST

„Laul iseendast“, ameerika luule 19. sajandi suurkuju Walt Whitmani märgilise tähtsusega poeem, ilmus esmakordselt 1855. a tema ainsas ja tervikuna märgiliseks kujunenud kogus „Rohulehed“ (*Leaves of Grass*), mida luuletaja eluaegse projektina uuteks väljaanneteks pidevalt ümber töötas ja täiendas.

Kokku umbes 1300 reast koosneva poeemi pakatav keel annab sõnadega, mis „lihtsad kui rohulehed“, edasi nii toonase Ameerika ühiskonna tohutut sagivat paljusust kui ka looduse, loomade ja taimede maagilis-jumalikku avarust, ühendades need üheks suureks, luuletaja päris ja kujutletud isiksuse läbi peegelduvaks ekstaatiliselt, piirideta „minaks“, korruga ainuliseks ja ilmakõiksust haaravaks: „sest iga osake minus on võrdselt ka sinu“.

Peamiselt harjumatu vabavärsilise vormi, aga ka otsekoheste seksuaalsete kujundite ning igapäevaelu näotumate detailide kaasamise tõttu äratas see oma aja kontekstis väga uuenduslik luuleteos laiemas lugejaskonnas algul mõistmatust ja vaenulikkust, ent saavutas, sarnaselt ülejäänud „Rohulehtede“ koguga, autori viimasteks aastateks üleilmselt tunnustatud klassika staatuse. Just Whitmani peetakse Ameerikale eriomase „demokraatliku“, rikkalikku siseelu argiste momentidega ning individuaalset kaemust universaalse kogemusega segava luulelaadi sissejuhatajaks.

*Eilne ja tänane närbuvad – olen neid täitnud ja
tühjendanud,
ning ma sammun edasi, et täita homse jaoks järgmist
vagu.*

*Ja sina seal üleval! Mis on sul pihtida mulle?
(Kõnele ausalt, sest keegi ei kuule pealt, ning ma jään
vaid viivuks).*

*Räegin ma endale vastu?
Olgu nii – ma räegin endale vastu
(olen avar ja paljused on mu sees).*

/---/

*Ma tean: mu päralt on parim, mis peitub ajas ja ruumis,
ning pole mind mõõdetud iial ega
saagi mind iial mõõta.*

/---/

*Päeva viimne helk viivitab, oodates mind,
ta heidab mu võrdkuju, mis on kõikide asjade järgi
ja sarnane nendega, varjudest mustale ürgmaale,
ta ahvatleb mind sompu ja hämarusse.*

*Lahkun kui õhk, raputan valgeid käharaid põgeneva
päikese poole,
mu ihu hajub keeristeks, sulgjateks, õrnadeks kiududeks.
Enda pärandan mullale, et ärgata jälle rohust,
mida armastan,
ja kui sa mind vajad, siis otsi taldade alt.*

- Walt Whitman. Laul iseendast. Rmt-s: Rohulehed. TLK Boris Kabur.
Eesti Riiklik Kirjastus, 1962.
Postimees, 2021.

RAKVERE TEATER

Näitlejad – Liisa Aibel, Rainer Elhi, Margus Grosnõi, Jaune Kimmel, Ülle Lichtfeldt, Märten Matsu, Silja Miks, Madis Mäeorg, Tiina Mälberg, Tuuli Maarja Möller, Laura Niils, Anneli Rahkema, Peeter Rästas, Eduard Salmistu, Johannes Richard Sepping, Tarvo Sõmer, Elar Vahter ja Imre Üunapuu
Valgustajad – Martin Piir, Kerdo Vainer ja Roomet Villau
Helitehnikud – Peeter Pilv, Andres Raja ja Aivar Jürimets
Inspitsiendid – Katrin Kalamets, Aune Kuul ja Eili Neuhaus
Grimeerijad – Maret Kongi ja Veroonika Rego
Kostümeerijad – Anne Joorits ja Kaja Kupp
Rätsepad – Anne Komp, Merli Matti ja Kaja Uustalu
Butafoor-dekoraator – Helen Padu
Puusepp – Aare Vilba
Lavatehnikud – Aimar Ehas, Reio Kiviberg, Riho Lillakas, Ottomar Sukko, Hendrik Vilde ja Mati Väljaots
Bussijuht – Tõnu Tammjärv
Lavastusala juht – Tiit Kalm
Lavastusala juhi abi – Maie Nurmoja
Juhi abi – Helle-Mall Niinemets
Korraldusjuht – Marika Tint
Turundusspetsialist – Evelin Rikma
Reklaamijuht – Kristo Kruusman
Müügiadministraator – Daisy Kull
Trupijuht – Getter Marii Kalvik
Etendusteenistuse juht – Indrek Apinis
Raamatupidajad – Tuuli Jaansen ja Merle Siirak
Arhivaar-spetsialist – Mari Vitskovski
IT-spetsialist – Aleksander Kikkas
Arvutigraafik – Peeter Rästas
Kirjandustoimetaja – Lauri Saaber
Dramaturg-lavastaja – Urmas Lennuk
Kino osakonnajuht – Brenda Pastimäe
Kino osakonnajuhi abi – Tuuli Puust
Kino teenindajad – Julia Gorjainov, Dagmar Kams, Olga Kikkas ja Laura Rosin
Kino abiteenindajad – Kadi Leen Aibel, Annaliis Alavere, Anastasia Nikultša, Jana Turapina ja Madleen Voigt
Teenindusjuht – Iris Tander
Teenindusjuhi abi – Marje Nurmepaju
Kohvikuteenindajad – Grete Alavere, Andželika Krikun, Elis Kukk, Marjetta-Armanda Martsik, Leena Romov, Keed Sokolov ja Katrin Teichmann
Abiteenindajad – Epp Kaljos, Liivi Kasemets ja Siim Kroonmäe
Publikuteenindajad – Inge Kelk, Agnes Kink, Tiina Krutto, Urve Kukk, Maarika Miilman, Marje Nurmepaju, Ülla Nõmmik, Helerin Obertun, Elsa Punapart, Elle Salusoo, Viive Vaab ja Pilve Volter
Kokad – Reet Kalde ja Liina Orgus
Abikokad – Kaili Kütt ja Evi Simson
Koristajad – Leena Freiberg, Nelli Hudik, Oksana Hurina ja Gulnara Kert
Majahoidja-hoovikoristaja – Taimi Tanning
Parkimiskorraldajad – Toomas Aettik ja Karl Alex Päären
Peakunstnik – Krista Aren
Loominguline juht – Peeter Raudsepp
Teatrijuht – Velvo Väli

Kavalehe koostas Lauri Saaber, kujundas Peeter Rästas.

Eesti Teatri
aagentuur

ESTBAL

Eesti Etendusinstituutide Liit
Estonian Association of
Performing Arts Institutions

PILETIMARKIN

piletilevi





RAKVERE LYL

